

**MU'TEZİLE'NİN
BASRA VE BAĞDAT
EKOLLERİNE AYRILIŞ
SÜRECİ**

Dr. Mahfuz GEYLANİ

AKADEMİSYEN
KİTABEVİ

© Copyright 2018

Bu kitabın, basım, yayın ve satış hakları Akademişyen Kitabevi A.Ş.'ne aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt ve/veya başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Tablo, şekil ve grafikler izin alınmadan, ticari amaçlı kullanılamaz. Bu kitap T.C. Kültür Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır.

ISBN

978-605-258-160-5

Kapak ve Sayfa Tasarımı

Akademişyen Dizgi Ünitesi

Kitap Adı

Mu'tezile'nin Basra ve Bağdat Ekollerine
Ayrılış Süreci

Yayıncı Sertifika No

25465

Baskı ve Cilt

Sonçağ Matbaacılık

Yazar

Dr. Mahfuz GEYLANİ

DOI

10.37609/akya.1882

Yayın Koordinatörü

Yasin Dilmen

GENEL DAĞITIM

Akademişyen Kitabevi A.Ş.

Halk Sokak 5 / A

Yenişehir / Ankara

Tel: 0312 431 16 33

siparis@akademisyen.com

www.akademisyen.com

ÖNSÖZ

Mu‘tezile ekolü, İslâm düşünce tarihinde önemli bir yer işgal eder. İslâm aki-desine sokulmuş kimi yanlış fikirlerin bertaraf edilmesinde önemli rol oynamıştır. Hürriyet fikrinin ve insan sorumluluğunun ortaya konmasında da önemli rolü olan Mu‘tezile ekolü ile birlikte Yunan medeniyetine ait fikirler de irdelenmiş, aklî ve fel-sefi kelâm ortaya çıkmıştır.

Mu‘tezile hakkında gerek Batılı ve gerekse İslâm düşünürleri tarafından çeşitli çalışmalar ve araştırmalar yapılmıştır. Ancak Mu‘tezile’nin Basra ve Bağdat ekollerine ayrılışı hakkında müstakil bir çalışma yapılmadığından söz konusu mezhebin ekollere ayrılışının arka planında yatan sebeplerin anlaşılmasının faydalı olacağı hususunu göz önünde bulundurarak bu konuyu çalışmayı uygun gördük.

Mu‘tezile’nin Basra ve Bağdat Ekollerine Ayrılışı Süreci isimli tez çalışmamız, üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, Mu‘tezile’nin doğuşu, Mu‘tezile’nin isimlendirilme proplemi ve Mu‘tezile’nin temel görüşleri hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde, Basra Mu‘tezile ekolü ve Bağdat Mu‘tezile ekolü-Zeydiyye ilişkisi, Bağdat Mu‘tezile ekolü-Şia ilişkisi ve Bağdat Mu‘tezile ekolü-İktidar ilişkisi bağlamında Bağdat Mu‘tezile ekolünün ayrılışı irdelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise, Basra ve Bağdat Mu‘tezile ekolü mensupları ile bu isim-lerin temel görüşleri ve bunların İmâmet sorununa fikrî yaklaşımlarına yer verilmiştir. Bu bölümde ayrıca Mu‘tezile’nin Basra ve Bağdat ekolünün İslâm düşüncesindeki yeri de ele alınmıştır.

Böyle bir çalışma yapmam konusunda beni teşvik edip cesaretlendiren ve çalışmanın bütün aşamalarında her türlü desteğini sağlayarak bana yardımcı olan tez danışmanı hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Mehmet KESKİN’e şükranlarımı arz ederim. Ayrıca çalışmam süresince karşılaştığım güçlükleri aşmam konusunda emeği geçen herkese teşekkürü bir borç bilirim.

Mahfuz GEYLANI

KISALTMALAR

- a.g.e. : Adı Geçen Eser
a.g.m. : Adı Geçen Makale
b. : Bin
Hz. : Hazreti
ts. : Tarihsiz
Çev. : Çeviren
Thk. : Tahkik eden
Trc. : Tercüme eden
Üniv. : Üniversite
Fak. : Fakültesi
v. : Vefat yılı
H. : Hicrî
Yay. : Yayınları
s.a.v. : Sallallahu Aleyhi ve Sellem
AÜİFD : Ankara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi
DİA : Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

İÇİNDEKİLER

1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Metodu.....	1
1.2. Kaynaklar	2
1.2.1. Mu‘tezili Kaynaklar.....	2
1.2.2. Çağdaş Araştırmalar	4
2. Mu‘tezile’nin Doğuşu ve Temel Görüşleri.....	6
2.1. Mu‘tezile’nin Doğuşu	6
2.2. İsimlendirilme Problemi.....	16
2.2.1. Mu‘tezile İçin Kullanılan İsimler	18
2.3. Mu‘tezile’nin Temel Görüşleri	19
3. Mu‘tezile’nin Basra ve Bağdat Ekollerine Ayrılışı.....	24
3.1. Basra Ekolü	24
3.2. Bağdat Ekolünün Ortaya Çıkışı.....	27
3.2.1. Bağdat Ekolünün Ortaya Çıkışında Etkili Olan Faktörler.....	31
3.2.1.1. İmamet Meselesi	31
3.2.1.2. Bağdat Mu‘tezile Ekolü-Şiâ İlişkisi.....	34
3.2.1.3. Bağdat Mu‘tezile Ekolü-İktidar İlişkisi	39
3.2.1.4. İki Ekol Arasındaki Tartışmalar Ve İhtilaflar	42
4. Mu‘tezile’nin Basra ve Bağdat Ekolü Mensupları ve Temel Görüşleri	51
4.1. Basra Ekolü Mensupları ve Temel Görüşleri	51
4.2. Bağdat Ekolü Mensupları ve Temel Görüşleri	67
4.3. Basra ve Bağdat Ekollerinin İslam Düşüncesindeki Yeri.....	72
SONUÇ.....	75
KAYNAKLAR.....	76

felsefeyi çok etkin bir biçimde kullanabilmiştir. Yine Mu‘tezile, kültürel zenginliğe de ciddi katkılar sağlamış bir mezheptir ve Yunan kitaplarının tercümesinde Mu‘tezilenin ciddi katkısı olmuştur. Mu‘tezile mensupları, cedel ve münazara ilmini geliştirmişler ve İslâm dinine sokulan şüpheleri ortadan kaldırmayı başarabilmişlerdir. Mu‘tezile ile beraber İslâm’ın savunulması kelâmî delillere dayanılarak yapılmış ve inanç alanında yeni bir metod geliştirilmiştir.

KAYNAKLAR

- ABDÜLHAMÎD, İrfan, *İslâmda İtikâdî Mezhepler ve Akaid Esasları*, (Çev. M. Saim Yeprem), İstanbul, 1981.
- ABDÜLLATİF b. Abdülkâdir, *Tesirü'l-Mu'tezile fi'l-Havârici ve 'ş-Şia*, Cidde, 2000.
- AKOĞLU, Muharrem, *Büveyhiler Döneminde Mu'tezile*, Ankara, 2008.
- , *"Mihne Sürecinde Mu'tezile"*, İstanbul, 2006.
- el-AMERRECÎ, Ahmed Şevkî İbrâhim, *el-Mu'tezile fî Bağdât ve Eseruhum fi'l-Hayâtî'l-Fikriyye ve 's-Siyâsiyye*, Kahire, 2000.
- ARPAGUŞ, Hatice K., "Bağdat Mu'tezilesi Ekolü: Ka'bî Örneği", *İslâm Medeniyetinde Bağdat Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul, 2011.
- AYDINLI, Osman, *Mu'tezili İmâmet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci*, Ankara, 2003.
- , "Mu'tezile Ekolu, Teşekkülü, İlkeleri ve İslâm Düşüncesine Katkıları", *Marife*, Konya, 2003.
- , "Bağdat Mu'tezilesinin İslâm Bilim ve Düşüncesine Katkıları", *İslâm Medeniyetinde Bağdat*, İstanbul, 2011.
- , *İslâm Düşüncesinde Aklileşme Süreci*, Ankara, 2001.
- , *Akılci Din Söylemi*, Ankara, 2010.
- AY, Mahmut, *"Mu'tezile ve Siyaset"*, İstanbul, 2002.
- BAĞDÂDÎ, Abdülkâhir, *el-Fark Beyne'l-fırak*, Beyrût, 1990.
- BAKIR, Abdulhâlik, "Basra", *DİA*, İstanbul, 2007.
- BEBEK, Adil, "Ka'bî", *DİA*, İstanbul, 2001.
- BULUT, Hâilil İbrâhim, "Mu'tezile Mezhebinde Nedensellik Tartışmaları", *Marife*, Konya, 2003.
- CA'FERİYÂN, Resûl, *el-Mesâru'l-fikri beyne'l-Mu'tezile ve 'ş-Şia*, Beyrût, ts.
- CÂHİZ, 'Amr b. Bahr, *el-Osmâniyye*, Mısır, 1955.
- CÂRULLÂH, Zühdfî Hasan, *el-Mu'tezile*, el-Mektebetu'l-Ezheriyyât, 2002.
- ÇELEBÎ, İlyas, "Mu'tezile", *DİA*, İstanbul, 2006.
- DEMİR, Osman, "Bağdat Mu'tezilesi Kelâmcıları ve Dönemin Fikrî ve Siyâsi Yapılanmasına Olan Etkileri", *İslâm Medeniyetinde Bağdat Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul, 2011.
- DEMİRCİ, "Mustafa, Mu'tezile'nin İslâm Medeniyetine Katkıları", *Marife*, Konya, 2003.
- ed-DURÎ, A. Aziz, "Bağdat", *DİA*, İstanbul, 1991.
- EMİN, Ahmed, *Zuhru'l-İslâm*, Kahire, 1964.
- , *Fecru'l-İslâm*, (Trc. Ahmed Serdaroğlu), Ankara, 1976.
- , *Duha'l-İslâm*, Beyrût, ts.

EŞ'ÂRÎ, Alî b. İsmâil, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, (Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhâmid), Beyrut, 1995.

FAHRÎ, Mâcîd, *İslâm Felsefesi Tarihi*, (Çev. Kasım Turhan), İstanbul, 1987.

el-FEYYÛMÎ, Muhammed İbrâhim, *Tekvinü'l aklî'l-Arabî*, Kâhire, 2002.

GÜNER, Ahmet, “Şii Yüzyılında Yahut Büveyhiler Devrinde Bağdat'tan Bazı Yansımalar”, *Uluslararası İslâm Medeniyetinde Bağdat Sempozyumu*, İstanbul, 2011.

GÖLCÜK, Şerafeddin, *Kelâm Tarih Ekoller Proplemler*, Konya, 2012.

HÂMİDULLÂH, Muhammed, “el-Mu'temed'in Neşri Dolayısıyla Mu'tezile'nin Fıkıh Yöntemi Üzerine”, (Çev. Şerafeddin Gölcük), *Marife*, Konya, 2003.

HARPÛTÎ, Abdullâtîf, *Kelâm Tarihi*, (Sadeleştiren: Muammer Esen), Ankara, 2005.

HASAN, İbrâhim Hasan, *İslâm Târihi*, İstanbul, 1985.

HÂTİB BAĞDÂDÎ, Ebubekir Ahmed Alî, *Târihu Bağdâd*, (Thk. Mustafa A. Kâdir Atâ), Beyrût, 1997.

el-HAYYÂT, Abdurrâhim b. Muhammed b. Osmân, *Kitâbu'l-intisâr*, Beyrut, 1957.

el-HAYYÛN, Reşîd, *Mu'teziletu Basra ve Bağdâd*, Londra, 1999.

HENRY, Corbin, *İslam Felsefesi Tarihi*, (Çev. Hüseyin Hatemi), İstanbul, 1985.

el-HİMYERÎ, Nişvân, *el-Hûri'l-în*, (Thk. Kemâl Mustafâ), Mısır, 1948.

İŞİK, Kemâl, “Mu'tezile'nin İlk Kurucusu Vâsıl b.Atâ ve Büyük Günah Meselesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1990.

İBN ASÂKİR, Ebu'l-Kâsım Alî b. el-Hasan, *Tebyînu kezibu'l-müfteri*, Beyrût, 1984.

İBN EBU'L-HADÎD, İzzüddîn b. A. Hamîd b. Hibetullâh, *Şerhu Nehci'l-Belâge*, (Thk. Muhammed Ebu'l-Hadîd), Dâru İhyâi Kutubi'l-Arabiyye, 1967.

İBNU'L-ESİR, Alî b. Muhammed, *el-Kâmil fi'l-târih*, Beyrût, 1978.

İBN HALLİKÂN, Ahmed Muhammed b. Ebûbekir, *Vefeyâtu'l-a'yân*, Beyrût, ts.

İBN KESİR, İsmâil b. 'Amr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Beyrût, 1996.

İBNU'L-MURTAZÂ, Ahmed b. Yahyâ, *Tabakâtu'l-Mutezile*, (Thk. Susanna Diwald, Wilzer), Beyrut, ts.

-----, *el-Munye ve'l-emel fi şerhi'l-Milel ve'n-Nihal*, Beyrut, 1979.

İBNU'L-MUNZİR, Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim, *Lisânu'l-'Arab*, Beyrut, 2005.

İBN NEDİM, Muhammed b. Ebu Ya'kûb, *Kitâbu'l-Fihrist*, (Thk. Rıza), Beyrût, 1988.

İBN TAYFÛR, Ahmed b. Tâhir, *Bağdât fi târihi'l-hilâfeti'l-Abbâsiyye*, Beyrut, 1968.

KÂDÎ ABDÛLCEBBÂR, Ebu'l-Hasan A. Cebbâr b. Ahmed, *el-Muğni fi ebvâbi't tevhid ve'l 'adl*, (Thk. Mahmud Muhammed Kâsım), eş-Şer'ıyyât, ts.

-----, *Şerhu Usuli'l-Hamse*, (Thk. İmâm Ahmed b. el-Hüseyin b. Ebû Hâşim), Kâhire, 1988.

K. HİTTİ, Philip, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, (Çev. Salih Tuğ), İstanbul, 1995.

- KARADAŞ, Cağfer, “Mu‘tezile Kelâm Okulunun Oluşum ve Gelişim Süreci”, *Marife*, Konya, 2003.
- KASİMÎ, Cemâlüddin, *Târihu'l-Cehmiyye ve'l-Mu'tezile*, Beyrût, 1979.
- KESKİN, Mehmet, *İmam Eş'ârî ve Eş'ârilik*, İstanbul, 2013.
- KUTLU, Sönmez, *Mezhepler Tarihine Giriş*, İstanbul, 2008.
- , *Çağdaş İslâmî Akımlar ve Sorunları*, Ankara, 2008.
- MALATÎ, Muhammed b. Ahmed b. A.Rahmân, *et-Tenbih ve'r-red 'alâ ehli'l-ehvâi ve'l-bida'i*, (Thk. Muhammed Zâhid b. el-Hasan el-Kevserî), Beyrût, 1968.
- MCDERMOTT, Martin J., *The Theology of Al-Shaikh Al-Mufid* (d.413/1022), Dar el-Machreo Editurs, Beyrouth, Liban, B.P, 1986.
- MERÂD, Said, *Medresetu'l-Basrati'l-İ'tizâliyye*, Kâhire, 1992.
- NASR, Seyyid Hüseyin, *İslâm Felsefesi Tarihi*, (Çev. Şamil Öçal, Hasan Tuncay Başoğlu), İstanbul, 2007.
- NAŞÎ'L-EKBER, *Mesâilu'l-imâme*, (Thk. Josef Van ESS), Beyrût, 1971.
- , *Muktetefâton mine'l-kitâbi'l-Evsati fi'l-Makâlat*, (Thk. Josef Van ESS), Beyrût, 1971.
- en-NEŞŞÂR, Alî Sâmi, *Neş'etu'l-fikri'l-İslâmî*, Kâhire, ts.
- en-NİSÂBÜRÎ, Ebû Reşid, *el-Mesâil fi'l-hilâf beyne'l-Basriyyîn ve'l-Bağdâdiyyîn*, (Thk.: Ma'n Ziyâde, Rıdvân es-Seyyid), Beyrut, 1979.
- O'LERAY, De Lacy, *İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, (Çev. Hüseyin Yurdaydın, Yaşar Kutluay), Ankara, 1971.
- OLİVER, Leaman, *İslâm Felsefesi Tarihi*, (Çev. Şamil Öçal, Hasan Tuncay Başoğlu), İstanbul, 2007.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Bağdat”, *DİA*, İstanbul, 2007.
- ÖZLER, Mevlüt, “Müstakil Bir Fırka Olarak Ortaya Çıkışı ve Dini Tefekkür Alanındaki Metodu Açısından Mu‘tezile”, *Atâtürk Üniv. İlâhiyat Fak. Dergisi*, Erzurum, 1997.
- er-REBÎÎ, Fâlih, *Târihu'l-Mu'tezile fikruhum ve akâiduhum*, Kahire, 2001.
- , “Mu‘tezilî Anlayışta Yabancı Unsurların Etkisi”, *et-Tevhîd*, Tahrân, 1999.
- es-SALÎH, Subhi, *İslam Mezhepleri ve Müesseseleri*, (Tercüme: İbrahim Sarmış), İstanbul, 1981.
- SÂLİM, Abdurrahmân, *et-Târihu's-siyâsî lil-Mu'tezile hattâ nihâyeti'l-karni's-sâlisi'l-hicrî*, Kâhire, 1989.
- SALİM, Suphi, *İslam Mezhepleri ve Müesseseleri*, İstanbul, 1981.
- SUBHÂNÎ, Cafer, *Buhusu'n fi'l-Milel ve'n-Nihal*, Beyrut, 1991.
- ŞEHRİSTÂNÎ, Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, (Çev. Mustafa Öz), İstanbul, 2008.
- TABERÎ, Muhammed b. Cerîr, *Târihu'l-unem ve'l-muluk*, Beyrût, 1987.
- ÜMİT, Mehmet, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi*, İstanbul, 2010.
- WATT, W. Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (Çev. Ethem Ruhi Fırlalı), Ankara, 1981.
- , *İslamın İlk Dönemlerinde Hür İrade ve Kader*, (Çev. Arif Aytekin), İstanbul, 1996.

- WOLFSON, H. Austryn, *Kelâm Felsefesine Giriş*, (Çev. Kasım Turhan), İstanbul, 1996.
- YALTKAYA, M. Şerâfeddin, “Kaderiyye Yahut Mu‘tezile”, *Dâru ‘l-Funun İlâhiyât Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, 1930.
- YURDAGUR, Metin, “Kadî Abdulcebbar”, *DİA*, İstanbul, 2001.
- YÜCEER, İsa, *Mu‘tezile Öncüleri ve Kelâmî Görüşleri*, Van, 1995.
- ZEHEBÎ, Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Siyeru a‘lami’n-nubelâ*, (Thk. Şuayp Arnavut), Beyrût, 1994.
- , *Târihu ‘l-İslâm*, (Thk. Ömer Abdusselâm Tedmurî), Beyrût, 1990.